

ТЕМА 17: Държавни и църковни институции. Политико- административно устройство и църковна организация в средновековна България

1. Владетелска институция: генезис, титли - формули и съдържание, инсигнии на владетеля

Владетелската титулатура в средновековната българска държава е тясно свързана с нейното обществено-политическо развитие. В периода на създаването на държавата през 7-8 в. тя се изгражда като обществено-политическа организация от раннофеодален тип. По-нататъшният ход на нейното историческо съществуване преминава последователно през различните фази на феодалното развитие, които заедно с измененията в класовите отношения водят до промени в представителството и прерогативите на владетелската институция.

Титулатурната владетелска формула има повече отношение към външнополитическото представяне на владетеля и управляваната от него държава. Всеки елемент от владетелската титулатура представлява синтез на определена политическа доктрина. Много често претенциозната формула на титлата не отговаряла на реалното положение на владетеля. При подобни случаи титулатурата изразявала териториалните претенции. В България етнонимите на титулатурната формула отговарят на високото владетелско достойнство, съответстващо на връзката "владетел- народи". Те били заимствани почти буквално от Византия.

ИСТОРИОГРАФИЯ

Към изследваната проблематика у нас интерес проявяват В. Златарски- "Писмата на визант. император Роман Лакапин до българския цар Симеон" и "История на българската държава", където проблемът за владетелската власт в "езическия период" е частично застъпен; Г. Баласчев- "Титлите на старобългарските господари" и "Заемането на върховната власт у старите българи", в които се разглежда цялостно проблема за владетелската титулатура; Ст. Романски- "Симеоновата титла цесар(цар)"; Цв. Радославов- "Титлите на българските владетели"; Д. Ангелов- "Към въпроса за царската власт в средновековна България"; трудовете на В. Бешевлиев, които помагат за изясняването на някои прабългарски титли, и на В. Тъпкова Заимова, която

разглежда проблемите на царската власт в началните години Втората българска държава.

Първа българска държава

Съществена роля в централизацията на българската държава несъмнено имала ханската институция. Още от времето на Стара Велика България се издигнала ролята на владетеля- предводител в обществения живот. По историческа необходимост в борбата за устояване на политическата независимост срещу хуни, авари и хазари бил развит предимно военноексплоативният апарат начело с хана. За да укрепи властта си над родовоплеменната аристокрация, хан Кубрат нарушил принципа на изборността и оставил престола на своите синове. Тази промяна в положението на прабългарския владетел била забелязана от византийците, които започнали да го наричат “господар на България”.

Властта на хана открай време била наследствена, но този принцип често бил нарушаван(в 753г. родът Дуло по насилствен начин бил отстранен от властта, на негово място застанал хан Кормисош от рода Вокил). Обикновено престолът се наследявал от първородния син, който носел титлата “канартикин”.

Първите български владетели носели широко разпространения в Централна Азия титул “хан”(khan, qan). Предполага се, че тази титла има тюркски произход и се среща още в 3-4 в. сред тюркоезичните племена . Етимологията на думата се свързва със санскритската дума “кън”, която означава кръв или “предводител на кръвнородствениците”. В най- общ смисъл “хан” означава “господар”, “монарх”. Тюркската титла khan по смисъл се доближава до древно славянската дума “княз” и къснолатинската “rex” (цар). От друга страна ръководителите на големи племенни съюзи с обширни територии носели титула “khagan”(хаган), което означава “господар на господарите” или “хан на хановете”. Разграничаването на двете тюркски титли(“хан” и “хаган”) се прави в съчиненията на византийските автори. Теофан Исповедник , например, когато говори за Кубрат , използва по- общото определение “господар” , т.е. “хан”. Въпреки ограничения извор материал може с положителност да се твърди, че Аспарух и неговите приемници също не са носели хагански титул, а хански (бележка от автора на темата ? : горният текст изяснява въпроса за генезиса т.е. първообраза на владетелската институция).

След създаването на българската държава отношението на Византия към нея рязко се променило. В периода до покръстването, а понякога и след това, във византийските официални документи и източници от неофициален характер българският владетел бил титулуван като “архонт”, което означава “властимеющ” или “управител”. В писмовната практика на византийската дипломатика титулът архонт постепенно загубил първоначалното си значение и придобил смисъл на “владетел”, разбира се “варварски”. Западните хронисти, които не били запознати с тънкостите на византийската ранглиста назовавали бълг. владетели от езическия период “rex Vulgarorum”, т.е. “крал на българите” (бележка: колеги, това представлява формула).

Като единствено изключение без прецедент в по-нататъшната българска титулатурна практика, може да се посочи въздигането на втория български хан Тервел (700-721) в кесарско достойнство. Намесата на хан Тервел на страната на бившия император Юстиниан Втори сполучила и той отново заел престола през 705 г.. В. Златарски предполага, че именно в хода на преговорите Тервел поискал като награда да получи кесарски титул. Главните източници за това събитие са патриарх Никифор и Теофан. Българският хан пред очите на цялото войнство и византийския двор получил “много дарове... и императорски знаци”. Кесарското звание на Тервел издигало българския хан в законен, признат от самата Византия, владетел.

Епиграфските паметници, които са основният извор материал от домашен произход, дават представа за съдържанието, влягано в ханската титла на българския владетел. Съдейки по надписите на хан Омуртаг (814-831) и неговите приемници, пълната ханска титла съдържала два основни елемента: 1) прабългарската формула “велик хан” и 2) гръцката титулатурна формула “от бога архонт” или “от бога владетел”. Титлата на Омуртаг е записана с втората формула в Чаталарския надпис, в надписите на Маламир и др. В средновековната дипломатическа практика “велик хан”, “велик господар” символично изразяват могъществото на монарха и неговото превъзходство над аристокрацията. В този смисъл титулатурното определение “велик” се доближава до тюркската формула “хаган”. Омуртаг и неговите наследници (Маламир, напр.) приели с основание титула “велик” като владетели на обширна държава с централизирано управление.

Вторият елемент на ханския титул – “от бога архонт” имал по-голямо значение във външнополитическото представителство на българския владетел. По свидетелството на домашни извори тази формула се среща за първи път в надпис на Омуртаг от 822 г. В този надпис буквално се копира една византийска формула с нейното адекватно съдържание. Някои историци смятат, че титулатурната формула “от бога архонт” въпреки гръцкия си буквопис (т.е. изписване) е само парафраза на тюркската формула “поставеният от небето”.

Вътрешнополитическата консолидация на страната в управлението на Омуртаг създава възможност на хана да бъде отличен с особена прибавка към титлата –“ювиги”. Изоставянето на тази титла след Маламир се обяснява с укрепналите позиции на ханската власт, която не се нуждаела от нарочно отличаване.

В каменните надписи от нач. на 9 в. към ханската титла започнала да се прибавя и формулата “владетел на много българи”. Тя имала определен политически смисъл. Това е причината византийците да избягват да титулуват бълг. владетел с тази добавка.

Във важния за владетелския институт сборник “Еклогата”(юридически сборник, издаден от Лъв Трети) се прокарва мисълта, че законът и владетелската власт имали божествен произход. Народът, както и властта били “дадени от бога”. Това схващане намерило отражение и в известния надпис от Балши, в който се съобщава, че Борис се покръстил “задно с дадения му от бога народ”. Друг такъв правен паметник след покръстването е писмото на патриарх Фотий до княз Борис. С него духовният глава на византийската църква искал да внуши на новопокръстения владетел, че властта имала божествен произход.

Новата християнска религия оказала силно въздействие за изграждането на самодържавна монархия. Изхождайки от описанието в “Шестоднев” на Йоан Екзарх, този процес намерил отражение в усложнения дворцов церемониал и в инсигниите на владетеля- пишно облекло с корона, пурпурна мантия, червени обувки и бисерни украшения.

Господстващото в източноправославния свят в края на 9 в. убеждение за изключителната роля на светския владетел в управлението на държавните и църковните дела било възприето и в България. По подражание на византийския василевс бълг. владетел се считал за върховен покровител на църквата. Подобно разбиране за ролята на християнския владетел естествено довело до подмяна на езическия му титул . Трудно би могло да се определи кога Борис- Михаил изоставил прабългарския титул “хан” и го подменил със славянския “княз”. Във всеки случай това станало преди събора в 893г. Йоан Екзарх в “Шестоднев” нарича Борис “княз Борис”. Въвеждането на славянския княжески титул се приема като продължение на политиката за славянизация на бълг. държава. Титулът “княз” произлиза от готското “kuninggs” и старонемското “kuning”, което означава “мъж от благороден род”.

В славянската редакция на “Именника на българските ханове” първите български владетели носели славянския титул “княз”. Така са записани езическите ханове и в по-късни книжовни паметници от 13-14 в. Например в Манасиевата хроника езическите ханове носят княжески титул- “княз български Кардам”, “българския княз Омуртаг” и др.

Обединението на славяните от българската група и военните успехи срещу Византия от 894-904 г. повишили самочувствието на българския владетел, който не можел вече да се задоволи със славянския титул княз. Този титул не отговарял на политическото положение, което Симеон (893-927) заемал на Балканския полуостров. В изложението на събитията след 913 г. (913г. Симеон обсадил Константинопол) В.Златарски твърди, че независимо от дипломатическия неуспех през 915 г. Симеон се провъзгласил за “цар и самодържец на всички българи”. За съжаление няма нито един домашен паметник от 10 в., който да съдържа посочената формула.

В старобългарските паметници и в преписи от 10-11 в., столетие след Симеон, в употреба била думата цесар (цар) със значение на василевс, император. Цесар произлиза от латинския термин “caesar”, т.е. “цезар”

Съборът в Преслав през 918 г. въвел българският владетел в най-висшето владетелско достойнство. Освещаването на Симеоновата титла “цар на всички българи и ромеи” било факт. Първите автентични известия за Симеоновия царски титул и титулатурна формула са два моливдовула на цар Симеон, писмата на Николай Мистик и император Роман Лакапин. Цесарското прогласяване на Симеон намерило отражение и в шестото слово от “Шестоднев”. В него авторът представя бълг. владетел като самодържец със следните инсигнии: одежда със златни нишки, златна огърлица, пурпурен пояс с бисери, златен меч. В житието на презвитер Наум (10 в.) Симеон е представен като “цар”. В летописните бележки на Манасиевата хроника (14 в.) също е назоваван с тази титла, заедно с византийския император. С тази титла Симеон остава в цялата средновековна българска книжнина.

Наследникът на цар Симеон Петър (927-970) бил провъзгласен от визант. император Роман Лакапин за “василевс” (през 927 г.). Липсата на домашни паметници от втората пол. на 10 в. затруднява изследването на по-нататъшното развитие на царския титул. До подписването на мирния договор между България и Византия през 927 г. и брака на Петър с императорската внучка Ирина, византийците титулували бълг. владетел “архонт” или само “Петър българина”. В среднобългарския превод на Манасиевата

летопис се отбелязва смъртта на Петър с неговата обикновена титулатурна формула “Петър цар български”.

След цар Петър царската власт наследили последователно синовете му Борис Втори (970-971) и Роман (977-991). Лъв Дякон съобщава, че при триумфалното шествие на Йоан Цимисхий в Константинопол плененият Борис Втори бил развенчан от царския сан, при което му били отнети значките и инсигниите : “тиара, обшита в пурпур и извезана със злато и бисери, багреница и червени обувки”. В края на тази унижителна церемония Цимисхий “удостоил” Борис с титула “магистър”, който в 10 в. представлявал обикновено отличие на дворцовите сановници. Владетелският ранг и титулът на неговите наследници не били унищожени. В 976 г царската власт преминала в ръцете на Роман, който формално я запазил до смъртта си през 997 г.

Четвъртият от комитопулите Самуил притежавал значителна власт преди 976 г., още докато управлявали посочените горе двама владетели. В запазен надпис от 993 г. управителят на Западната бълг. държава се назовава с “Аз, Самуил раб божи”. Около коронацията му не са известни подробности, освен бележката на Яха Антиохийски че комитопулът се провъзгласил за цар на българите. Във византийските източници от периода царското достойнство на Самуил не се поставя под съмнение. В. Златарски допуска ,че бълг. владетел потърсил признание на своя титул от римския папа. Това становище авторът подкрепя с практиката в Средновековието да е утвърждава владетелското достойнство на Изток от Византия, а на Запад от Римската курия.

В последните десетилетия на Първата българска държава в титулатурта на владетеля се включва един много съществен елемент, заемка от византийската императорска титла-“самодържец”. Оскъдните домашни извори не ни дават сведение със сигурност кога е влязъл в употреба този титул. Автентично известие по въпроса е Битолският надпис на Йоан|Иван Владислав, където последният български цар е наречен “Йоан самодържец български”.

Втора българска държава

Възобновяването на Втората българска държава се извършвало по прототипа на държавата от вт. пол. на 9 в. и нач. на 10 в. Това бил процес, чиято горна граница отвежда до 1235 г., когато се възстановила автокефалията на бълг. църква. Възстановената бълг. държава продължила да функционира като централизирана

монархия, начело с върховен владетел цар. Теократичната (т.е. религиозната) представа за характера на властта на владетеля намерила израз в идеята, че държавата е негова собственост, т.е. “патримониум”. Домашната книжнина посочва без колебание самодържавната власт на търновските царе. Повечето от тях носят династичното име Иван като белег на династичната принадлежност към владетелската фамилия на великите Асеневци. В Борилския синодик името Иван било дадено дори на цар Асен Първи Стари (1187-1196)- “Иван Асен цар български...”.

За първи цар на Втората бълг. държава бил избран по-старият от братята освободители Теодор. Той бил провъзгласен за цар с името Петър, което показвало символичната връзка с последните бълг. царе преди византийското владичество. През 1187 г. за цар на българите бил избран и Асен. Между 1190-1195 г. имената на двамата братя се споменават едновременно като равностойни управители на бълг. държава. Свидетелство за царския им титул са съчиненията на Никита Хониат и Георги Акрополит. Съобщението на Г. Акрополит показва, че за византийското правителство Асен бил цар 9 год. От своя страна Н. Хониат споменава, че Петър и Асен били въведени в царско достойнство и увенчани с корона и червени ботуши, както изисквал византийският дворцов протокол. В писмото си до немския император от Третия кръстоносен поход Фридрих Първи Барбароса Петър се назовавал “император”, по думите на историографа на похода Ансберт. В. Златарски уточнява, че Петър не искал да получи короната на гръцката империя, а искал по този начин да му се признае титлата “цар на българите”.

Третият брат Калоян (1197-1207) бил пълновластен самодържец, но властта му се нуждаела от международно признание. В приложното житие на Иларион Мъгленски се потвърждава царския титул на Калоян- “Калоян цар български”. Домогванията на бълг. владетел за признаване на царското му достойнство от Византия са разгледани в дипломатическата кореспонденция на Калоян и папа Иннокентий Трети, която съставлява основния изворов материал за този важен държавно политически акт. През 1204 г. папата и Калоян сключват уния (подчинение пред Римския апостолически престол). На българския владетел била дадена титлата “крал” и инсигниите на владетелската власт скиптър, корона и знаме, а на главата на българската църква- титлата “примас”. Папата признал титлата крал, а бълг. владетел му благодарил за титлата “император” и дори използвал титулатурната формула император “поставен по волята на Исус Христос”. С папска була от 25 .02. 1204 г. “на Калоян, светлият крал на българите и власите”, Римската курия утвърдила кралския му титул.

След Калоян управлението на бълг. държава поел Борил (1207-1218). В намерените три моливдовула от времето на Борил царят е изобразен прав с багреница и корона, държащ в дясната си ръка скиптър. Около образа е изсечен надпис “Борил цар

български”.

Византийската традиция оказала значително влияние върху титулатурната формула и инсигниите на владетеля. Своя завършен вид титулатурната формула придобила при цар Иван Асен Втори (1218-1241), който след битката при Клокотница започнал да се назовава “цар на българи и гърци”. По всичко изглеждало, че вмъкването на етнонима “гърци” от страна на цар Иван Асен представлява опит да се възроди някогашната идея на цар Симеон за изравняване с византийските императори. Този стремеж проличал и в основните атрибути на царските одежди и знаци, които много наподобявали византийските императорски инсигнии. Българският цар носел златна корона, обсипана с бисери, широк лорос от твърд плат, който се кръстосвал на гърдите, червени обувки и пурпурна мантия. Под влияние на Византия било възприета практиката владетелят да се подписва с червено мастило под документите, които издавал. Само той бил в правото си да прикачва към грамотите си златен печат със своя образ (златопечатница). В църквата “Св. 40 мъченици” е изсечен надпис, който свидетелства за високия титул на бълг. владетел- “Аз Иван Асен, на Христос верен, цар и самодържец български, син на стария Асен цар”. В свободна грамота на Зографския манастир бълг. владетел е наречен “...цар Иван Търновски”. Тази титла си останала само провинциално изключение, без връзка с официалната дипломатика и книжнина. В Синодика на цар Борил Иван Асен Втори е наречен “великият цар Асен”. С това прозвище до Иван Александър (1331-1370) не бил удостояван нито един български владетел.

Царският титул при приемниците на Иван Асен Втори:

1) Коломан Първи (1241-1246) и Михаил Втори Асен (1246-1256)- “Rex Bulgariae”- титлата се появява в унгарската дипломатика.

2) Константин Тих Асен(1257-1277)- цар

3) Яков Светослав-“imperator Bulgarorum”-на законно основание той носел само високата титла “деспот български”, дори сечел свои монети.

4) Георги Тертер Първи (1280-1292)-управлява Търново-в венециански документи титлата му изглежда така “magnifici principis imperatoris Bulgarorum” и Михаил

Шишман(1323-...) –управлява Видинското царство- в някои венециански документи се назовава неговата титла като “Despoti Bulgarie dominus de Vidino”.

5)Иван Александър (1331-1371)- пълната титла на царя, отразена в официалната книжнина била точно копие на византийската императорска титла-“Иван Александър цар и самодържец на всички българи и гърци”. Свидетелство за това е Виргинската грамота на Константин Тих.

6)Йоан Срацимир-свидетелство за царския му титул е Манасиевата летопис.

7)Добротица и Иванко- те не принадлежали към царската фамилия Шишмановци и затова се ограничили с титула “деспот”

8)Иван Шишман-наследил престола в Търновград-назоваван е “търновки цар”-свидетелство е грамотата на трансилванския бан Зерино Ладислав.

След падането на Търновград (1393) и Видин (1396) под османска власт Втората българска държава престанала да съществува.

2.Изграждане на Българското царство,дворцово и провинциално управление- титли и длъжности,функции

Със създаването на бълг. държава се поставя началото на един дълготраен процес на изграждане на управленските институции. Структурата на държавната уредба е далеч от представите за една типична средновековна монархия с добре изградени и функциониращи органи на властта. Поради тази причина някои чужди изследователи поставят под съмнение съществуването на българската държава до нач. на 9 в., подчертавайки че за дълго време в нея се запазват елементите на племенното устройство.

Първа българска държава

Процесът на изграждане на държавния организъм се поставя след 681 г., когато договорът с Византия очертава нейните граници и поставя началото на една публична власт. Славянските племенни вождове признават върховната власт на хан Аспарух, но запазват вътрешна автономия. Византийските източници са категорични, че славянските поданици в новата държава продължили да обитават своите територии- т. нар. “славинии”. Това разделение е засвидетелствано в хрониката на визант. хронист Теофан. Славянските князе се ползвали със самостоятелност и определен авторитет в ханския двор. Несъмнено доказателство за това е твърдението на Теофан, че след победата на във Върбишкия проход хан Крум вдигнал наздравица с черепа на и-р Никифор и “карал да пият от него славянските велможи”.

Прабългарите наложили своя начин на живот и традиции в земите на Североизточна България. Територията, която заели (нар. на бълг. “саракт”) била разделена на три части- център, ляво и дясно крило. Центърът, където била изградена столицата Плиска, се управлявал от хана, а другите две части от неговите най- близки помощници- кавхана и ичергубоилът. Най- важната фигура в ханския съвет (съставен от представители на славянската и прабълг. аристокрация) бил първият помощник на хана – т. нар кавхан. Той участвал във всички големи военни и дипломатически начинания на владетеля, когато било нужно го замествал. Особено известен през 9 в. бил кавхан Исбул, който се ползвал с пълното доверие на Маламир и Пресиян.

Към най-приближените хора на хана се числял и ичергубоилът. Той бил управител на вътрешните области на държавата и един от предводителите на бълг. войска. Изказани са предположения , че ичергубоилът изпълнявал и функции на външен министър и ръководител на дипломатията. Кавханът и ичергубоилът спадали към т.нар. “шестима велики боляри”, които съставлявали владетелския съвет.

Важни функции в езическа България изпълнявал и т. нар “коловър”, който спадал към жреческото съсловие. Длъжността му била да организира религиозните ритуали и да съветва владетеля От каменните надписи научаваме и за титлите таркан, копан, богатур, жупан, които имали главно военни функции. В историческите извори представителите на родовата аристокрация, които изпълнявали определени функции в управлението на страната се обозначават с прабълг. дума “боилади” и славянската- “боляри”. Те се делили на две групи: 1) боили , по-висшето съсловие, в чийто ръце се намирили всички важни военни и граждански служби. Те били най-приближените на хана; 2) багаини- по- нисшите сановници, представители на военното, провинциалното и

гражданското управление

В бълг. държава за един дълъг период се съхранили и някои традиции, които били характерни за преддържавния период на славяни и прабългари. Израз на тази традиция била практиката да се свикват народни събори, които вземали важни решения за бъдещето на държавата. Според Теофан решение на такъв събор е могло да предизвика дори смяна на владетеля. Така бил свален от престола хан Сабин, който през 776 г. поискал да се помири с визант. император Константин Пети Копроним и да сключи договор. Свикването на събори било продиктувано и от други важни събития, засягащи бъдещето на държавата. Във визант. енциклопедичен сборник от 10 в. "Свидас" се твърди, че хан Крум свикал всички българи, за да прогласи своите нови закони. През 893 г., според западния хронист Регино, княз Борис "свикал цялото си царство", за да обяви свалянето от престола на своя син Владимир Расате. Другите две решения на събора били премахването на гръцкия език от богослужението и замяната му със старобългарски, и преместването на бълг. столица от Плиска в Преслав.

Втора българска държава

Един от най-важните органи на властта, заедно с царския институт, през 13-14 в. бил болярският съвет. В състава на болярския съвет влизали "великите боляри" и патриархът. Той служил като съвещателен орган на владетеля при решаване на важни държавни въпроси. Другият орган на колективно управление били съборите. На такъв събор цар Борил осъжда богомилите.

Най-висшите дворцови титли били севастократор и деспот, заимствани от Византия. Те имали по-скоро престижен характер и не били свързани с изпълнение на определени функции. Носели ги роднини на владетелите. В историческите извори от 13-14 в. се споменават имената на редица деспоти и севастократори, сред които: деспот Алексей Слав, севастократор Стрез, севастократор Калоян, деспот Елтимир (14 в.).

Органи на централното и дворцовото управление били: великият логотет- пръв министър и сътрудник на царя, протостраторът- висш военачалник, командващ платената царска армия, протовестиарият- надзирател и пазител на царската хазна. И тримата влизат в болярския съвет. За реда в двореца отговарял великият примикюр. За охраната на владетеля отговарял протокилийника. Царският виночерпец, който извършвал и дипломатическа дейност, се наричал епикарний (българският еквивалент

на тази титла е титлата чашник). Те също били византийски. Заедно с тях се срещали и титли със старобългарски названия: т.нар. велик войвода- висш военачалник, т. нар. столник- лице, което се грижело за организирането на пиршества в двореца.

3. Промени в административната организация на българските земи (7-14 в.)

Първа българска държава

Приема се, че в началото на 9 в. били предприети първите опити за ограничаване на административния дуализъм (бележка: той се пораждал от това, че славяните и прабългарите имали различни административни деления) и засилване на ролята на хана при у-то на хан Крум. Главен аргумент в полза на това твърдение е текстът на т.нар. "Втори хамбърлийски надпис" от 813 г. Той съдържа разпоредбите на хан Крум как да бъде организирано управлението на новозавладените територии в Тракия. Те били разделени на три части: централна- дадена е на брата на Крум, дясна- под разпореждането на ичергубоила Тук, лява- под разпореждането на кавхан Иратаис. Запазеният надпис показва, че българският хан се е постарал да повери новите територии в ръцете на своите най-приблизени помощници, но това на практика не било свързано с въвеждането на ново административно устройство.

Административният дуализъм бил премахнат от хан Омуртаг. Създадено било ново административно деление, което обхващало цялата територия на страната. България била разделена на области, наречени комитати. Какъв е бил броят им не се знае със сигурност. В "Бертинските летописи" от 9 в. се споменават 10 комитата. Историките приемат, че не става въпрос за целия брой комитати, а само за онези, обхващащи североизточните бълг. земи. В историческите извори са запазени редица известия, от които се вижда, че начело на новите административни единици стояли т.нар. комити. Комитите упражнявали гражданско-административна власт в поверените им области.

По-малки административни единици от комитатите били т.нар. жупи, ръководени от жупани. С премахването на вътрешната автономия жупите се запазили, но преминали в подчинение на комитатите. В Добруджанския надпис от 943 г. се споменава за жупана Димитър, който отблъснал нападението на маджарите.

Централизацията на бълг. държава през първата пол. на 9 в. предизвикала и съществени промени в организацията на бълг. армия. Оформи се единна армия, без оглед на етническия и състав, която се състояла от две части: постоянна дружина на хана и опълчение, събирано в случай на нужда. Извор, който дава данни за тази реформа са т.нар. инвентарни каменни надписи, в които се споменават различни военни сановници и въоръжението, за което отговарят.

След покоряването на бълг. държава в 1018 г. нейните земи били обособени в административни единици по византийски образец. Създадената военно-административна уредба била унищожена. Земите на север от Стара планина се обособили в тема Паристримон (Придунавие) с административен център Дръстър, югозападните земи - в тема България с център Скопие, северозападните земи - в тема Сирмиум с център Срем, земите на юг от Стара планина били присъединени към византийските теми Тракия, Македония, Стримон, Смолян и Волерон. Темите се управлявали от стратежи.

Втора българска държава

Византийското владичество (1018-1185) оказало влияние върху формирането на политико-административното устройство и институции във възобновената в края на 12 в. българска държава. По-византийски образец през 13-14 в. бълг. държава била разделена на отделни административни области, наречени хори (от гръцки - област, земя) - Белградска, Браничевска, Търновска, Добруджа, Крънска, Боруйска, Скопска, Деволска, Прилепска, Одринска. Техните названия се срещат в Дубровнишката грамота от 1230 г. на цар Иван Асен Втори. Всяка от хорите имала главен град, от чието име идвало нейното название. Управителят на града носел титлата дук или кефалия. Висши управители на областите в бълг. държава били т.нар. севастии.

Хорите се делили на по-малки административни центрове катепаникиони, оглавявани от катепани. Най-малките били селата, начело на които стояли князе. Предводители на отделни военни отряди били алагаторите (на кавалерийски части) и страторите (на пеши подразделения). Продължават съществуването си селските и градските общини, които се самоуправлявали и първенците им се избирали от местното население.

4. Българската църква-организация и институции (ср. на 9 в. - ср. на 14 в.). Отношения между църквата и държавата.

През 9 в. бълг. църква се обособила като автокефална архиепископия. Патриарх Игнатий ръкоположил за пръв български архиепископ Йосиф (Стефан). Българската църква се изгражда, организира по подобие на византийската. За резиденция на главата на бълг. църква била определена Голямата базилика в Плиска. Първоначално е установена йерархия, в която се включват дякони, презвитери и епископи. На Фотиевия събор от 879-880 г. бил потвърден автокефалния статут на Българската архиепископия.

Византийският император Василий Втори се оказал мъдър държавник. За да смекчи у българите усещането за загубената независимост след 1018 г. (11 в.), запазил самостоятелността на българската църква. Столица на българския патриарх станал град Охрид. В три грамоти, които дал на архиепископа, императорът определил църковната му област. Тя била съставена от 33 епископства, обхващащи земите от Добруджа до Епирските брегове на Адриатика. На охридския архиепископ било признато и занапред да събира от населението църковен данък. Гражданските управители и чиновници в бълг. земи били задължени да не се намесват в църковните и манастирските дела на архиепископа.

Ръководните места на Охридската архиепископия били заети от гърци, поради което тя престанала да бъде национален български институт.

През 1204 г. Калоян и папа Иннокентий Трети сключват уния.

През Средновековието църквата играела ролята на втори център след държавата, който ръководи духовния живот на обществото.

Между върховната светскадържавна власт (царят) и върховната духовна власт (патриархът) съществувала привидна хармония и взаимодействие в духа на цезаропапизма. Авторитетът на владетеля зависел от личността му, взаимоотношенията с болярството и патриарха, военните и дипломатическите успехи, проявените от него грижи за народа и църквата.